

יחסה של הנהגת הקהילה הפורטוגזית באמשטרדאם לתנועה השבתאית, תכ"ה-תל"א

Author(s): י. קפלן

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 2 (תשל"ד), חוברת 2, (ל"ט), pp. 198-216

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70054218>

Accessed: 22/11/2011 06:57

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

יחסה של הנהגת הקהילה הפורטוגזית באמשטרדאם לתנועה השבתאית. תכ"ה—תל"א

מאת יוסף קפלן

לזכר מורי ורבי פרופ' בן-ציון דינור ז"ל

א

כיסופי הגאולה והצפייה המשיחית עוברים כחוט השני בפועלה וביצירתה של הקהילה הפורטוגזית באמשטרדאם שמייסדיה, פליטי האינקוויזיציה בספרד ובפורטוגאל, ברחו מן האונס לנצרות לשם קיום תורת ישראל בטוהרתה. ואף-על-פי-כן, לשווא יחפש המעיין בפנקס קהילת 'תלמוד תורה' באמשטרדאם כל סימן או רמז על שבתי צבי, או על ההדים שעוררו הוא ותנועתו, בקהילה הפורטוגזית שבעיר זו בשנים תכ"ה—תכ"ו. נדמה כאילו פסחה ההתעוררות המשיחית על עדה זו ולא השאירה בה כל רושם.¹ שתיקתו של מקור זה עומדת בניגוד גמור לכל הידוע לנו על האירועים באמשטרדאם באותם ימים. ר' יעקב ששפורטש, הגודע בין רבני הספרדים במערב אירופה שעמדו בשער בימי ההתלהבות הגדולה ששטפה את העולם היהודי ונלחמו בחירוף נפש נגד המאמינים במשיחיותו של שבתי צבי, תיאר את המצב בעיר הזאת, בשנת 'עם נוש"ע:

· ותהום כל עיר אמסטרדאם ותהי לחרדת אלקי"ם, הגדילו השמחה בתופים ובמחולות בשוקים וברחובות ובבית הכנסת ריקוד ומחול וספרי תורה כלם מוצאים חוץ להיכל בתכשיטין נאים, בלתי שים על לב הסכנה של קנאת ושנאת האומות. ואדרבא היו מכריזים בפומבי ומגלים לאומות כל הנשמע.²

אין כל זכר להתנהגות זו בפנקס הפורטוגזים באמשטרדאם לשנת תכ"ו. המנהיגות של אותם יהודים ש"היו מכריזים בפומבי ומגלים לאומות כל הנשמע" כאילו הבליגה על חדוותם וריסנה את התלהבותם שעה שבאה לרשום בפנקס הקהילה את התרחשויות השנה.

1 עי' כרך א של ספר ההסכמות של ק"ק תלמוד תורה, בארכיון העירוני באמשטרדאם, PA 334, מס' 19 (להלן — ספר ההסכמות), עמ' 540 ואילך.

2 עי' ר' יעקב ששפורטש, ספר ציצת נובל צבי, מהד' י' תשבי, ירושלים תשי"ד (להלן — ששפורטש), עמ' 17. ניתוח מפורט על התפתחותה של התנועה באמשטרדאם הביא ג' שלום, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, ת"א תשי"ז (להלן — שלום), בעיקר בח"ב, עמ' 429—440, 451—463. והשווה למהדורה האנגלית של ספר זה G. Scholem, Sabbatai Sevi, The Mystical Messiah 1626-1676, Princeton 1973 (להלן — Scholem), בה הובאו פרטים נוספים וראה להלן בהע' 10. ועי' מ' בניהו, ידיעות מאיטליה ומהולנד על ראשיתה של השבתאות, ארץ ישראל, ד (תשט"ז), עמ' 194—205 (להלן — בניהו); J. S. da Silva Rosa, De Indruk van Sabbatai Tsebi, den valschen Messias te Amsterdam (1666), De Vrijdagavond, Proefnummer, 11 Januari 1924, pp. 5-6.

ושמא שוכתבו ענייני התקופה הזאת מחדש על-ידי ראשי הקהילה לאחר שהללו ניערו חצנם מן המשיח שאיכזב. על כל פנים, בפנקס כפי שהגיע לידנו לא נשתמר דבר שיעיד על ההתעוררות שפקדה את הציבור היהודי בימי התסיסה הגדולה.³

בארכיון העירוני של בירת הולנד, שם הופקדו מסמכי הקהילה הפורטוגזית המקומית לא נתגלו לי עדויות על ההתעוררות השבתאית. אף בקבצים הנקראים Memorial de Advertencias ולעתים Livro de Memorias (תזכירי האזהרות או ספרי זכרונות) משנת 1659 ועד 1878 המכילים לרוב החלטות בעניינים רגילים שהשתיקה יפה להם לא העליתי דבר וזאת בגלל חסרונו של הכרך הדין בשנים 1665—1688.⁴ ואכן נתגלה לי הפנקס, החסר בארכיון אמשטרדאם, בין כתבי היד שבאוסף ספריית 'עץ חיים' — מונטזינוס.⁵ האם נשאר הפנקס ב'עץ חיים' משום שמנהיגי הקהילה סברו שיש בו עדויות על עניין 'לא טהור' ועל כן אין להפקידו בארכיון זרים? או שמא גשטרב הוא בין כתבי היד השמורים בספריית הקהילה והספרנים לא נתנו דעתם לחסרונו שעה שהפקידו את מסמכי הקהילה בארכיון העירוני? קשה להכריע בדבר, אך מן הידוע לי על מסירתם של המסמכים האמורים לארכיון אמשטרדאם נוטה אני לקבל את האפשרות השנייה כסבירה יותר.

והנה לאחר בדיקת קובץ זה נתברר לי כי בין ההחלטות, ההכרזות והחרמות מן השנים האמורות נמצאות שלוש רשימות העוסקות בענייני שבתי צבי הנוגעות לשנים תכ"ו—תל"א (1665—1671): הראשונה שייכת לתקופת ההתעוררות הגדולה בשנת תכ"ו; השנייה עניינה באמצעים שננקטו נגד תעמולת ה'מאמינים' בשנת תכ"ז, בימי ההתפכחות שלאחר המרתו של שבתי צבי; השלישית עוסקת במאבק נגד ספיחי השבתאות באמשטרדאם בשנת תל"א בעקבות תעמולתו של אברהם מיכאל קארדונו. לפנינו שלוש הכרזות שנוסחו על-ידי המעמד, בעצת החכמים, ויש בהן כדי לשקף את התנודות שחלו ביחסה של הנהגת הקהילה הפורטוגזית לשבתי צבי ולתנועתו מימי השיא של ההתעוררות המשיחית ועד לפני השנה האחרונה בה פעל והופיע שבתי צבי בציבור. בשעה שבתעודה הראשונה נשקפת אהדתם הבלתי מסויגת של ראשי הקהילה לתנועה השבתאית, לומדים אנו משתי

3 בפנקס לא ניכרים סימנים כלשהם של תלישת דפים או מחיקות. מאידך גיסא מוזכר לעין חסרונה של רשימת התרומות לשנת תכ"ו, שהקהילה נהגה לשלוח מדי שנה באמצעות חברת 'Terra Santa' לארץ ישראל. ייתכן שהדבר קשור בהתפשטות השמועה באמשטרדאם בתחילת 1666 על דברי נתן העזתי: "לא יכנס אפילו פרוטה אחת מחוצה לארץ כי יש הרבה אוצרות ליחלק לכל השבטים". עי' ג' שלום, רשימות מאיטליה על התנועה השבתאית בשנת תכ"ו, ציון, י (תש"ה), עמ' 66. והשווה ששפורטש, עמ' 74 (באגרתו של רפאל סופינו); שלום, עמ' 292 ואילך. בתכ"ג נשלחו מאמשטרדאם לא"י 618 מטבעות (pattacas; ספר ההסכמות, עמ' 521); בתכ"ד נשלחו 587 מטבעות (שם, עמ' 526); לשנת תכ"ה מצויות שתי רשימות, הראשונה של 604 והשנייה של 627 מטבעות (שם, עמ' 541, 553). כאמור חסרה רשימה כזאת בתכ"ו ורק בתכ"ז חודש המשלוח: 625 מטבעות (שם, עמ' 566). האם פירוש הדבר שבתכ"ו נשמעה ההנהגה האמשטרדאמית לדברי הנביא מעזה? ואם כן למה נשלחו בשנת תכ"ה שני משלוחים? האם יש כאן תופעה מקרית הקשורה בעניינים אדמיניסטרטיביים של הקהילה שגרמו לכך שזו תשלח את כספי שנת תכ"ו בתכ"ה? או שמא זו ראייה חותכת לשיכתוב? ספק אם יש בכוחנו להשיב על שאלות אלה.

4 W. Chr. Pieterse, Inventaris van de archieven der Portugees-Israëlietische Raad, 48 E 64. Gemeente te Amsterdam 1614-1870, Amsterdam 1964, No. 24-49, 24 ff.

5 סי' 48 E 64. בעמודו הראשון של הקובץ רשום Livro de Memorias donde se deixa notisia de algumas cozas (ספר זכרונות ונרשמו בו כמה עניינים, להלן — ספר זכרונות).

התעודות האחרות על הסתייגותם ממנה ומן ה'מאמינים' שעדיין פעלו באמשטרדאם לאחר המרתו של שבתי צבי.

ב

התעודה הראשונה היא כאמור עדות מימים בהם נלהבים היו ראשי העם באמשטרדאם למשיח שבתי צבי. וזה לשון התעודה, במקור הפורטוגזי⁶:

Em 28 de Nissan 5426 — ב"ה :

Se publicou da Teba com toda a solenidade en Herem a pessoa ou pessoas q[ue] fez ou ajudou a fazer certo papel q[ue] se estampou, e vendeo neste dia na bolsa; s[ob]re os incredulos, e com escandalo, [contra?] a honra do nome del D[í]os B[en]dito e a esperança da vinda de nosso Messiah.

E tambem se publicou da Teba o seg[ui]nte: os ss[en]ho[re]s do Mahamad com parecer dos Haha[mim] zelando como são obrigados a honra do S[en]hor B[en]dito e de seu santo nome, prophinado p[or] los perfidos e mal diçoados, juntam[en]te a deste K[ah]al K[adosh] ordenão com pena de H[erem] q[ue] todo aquelle q[ue] tiver a minima noticia do mundo, ou alguã certa presunção, de que cometteo semelhante delito, o venha manifestar dentro de 24 horas, e não o fazendo assi ficão postos em Here[m], e serão publicados na d[itt]a pena do mesmo modo e co[m] a mesma solenidade q[ue] os culplices.

E assi mesmo se pede q[ue] quem souber qualquer meio sufficiente qluel se poderem descubrir o venha a manifestar a dittos S[en]hores] do Mahamad.

וזה תרגום הדברים :

ב"ה — בכה בניסן התכ"ו⁷: במעמד רב רושם הוכרו חרם לפני התיבה על כל איש או אנשים שחיברו או סיעו בחיבור כתב מסוים שנדפס על חסרי האמונה⁸ ונמכר ביום זה בבורסה תוך כדי שערורייה גדולה וכנגד כבוד הקדוש ברוך הוא ונגד הצפייה⁹ לביאת משיחנו.

6 ספר זכרונות, עמ' 13r. על הלשון הפורטוגזית שהיתה בפי העדה היהודית באמשטרדאם ראה B. N. Teensma, *Studia Rosenthaliana*, IX, 2 (July 1975), 185 ff.

7 3 במאי 1666.

8 הביטוי s[ob]re os incredulos נראה שכוונתו ל'חסרי האמונה' שלא האמינו במשיחיותו של שבתי צבי.

9 המושג esperanza (= צפייה, תקווה) שימש בין האנוסים בספרד ובפורטוגאל כמלה נרדפת לצפייה משיחית. בספרות הספרדית השתמשו בו, לרוב במשמעות של לעג, לאפיון תכונתם המרכזית של 'הנוצרים החדשים': הם עדיין מקווים ומחכים. עי' M. Herrero García, *Ideas de los Españoles del siglo XVII*, Madrid 1966, pp. 629-635; והשווה, Y. H. Yerushalmi, *From Spanish Court to Italian Ghetto* (1971), p. 305 (להלן — ירושלמי).

וכן הוכרו לפני התיבה כדלקמן: אנשי המעמד, בהסכמת החכמים בעמדם בחובתם ובקנאם לכבודו של הקדוש ברוך הוא ולשמו הקדוש, שחולל על-ידי הבוגדים והמלעיונים, יחד עם ק"ק זה, ציוו בכפיית עונש החרם על כל מי שיש בידו ידיעה, ולו הקטנה ביותר, או חשד כלשהו, על כל מי שעבר עבירה כזו, שיבוא ויודיע על כך תוך עשרים וארבע שעות. ואלה שלא ינהגו כך יוטל עליהם חרם ועונשיהם יפורסמו ברבים באותה דרך ובאותה חומרה, כפי שייעשה בשותפיהם לפשע.

ועוד מבקשים אנו שכל מי שידע על אמצעי מתאים שיביא לזיהוים [של הפושעים] יבוא ויודיע על כך לאנשי המעמד האמורים.

הווה אומר, התעודה מעידה בבירור שאותם ימים ימי צפייה והתעוררות הם בקרב ה'מאמינים'. באמשטרדאם גואה ההתלהבות וראשי העדה הפורטוגזית, על פרנסיה וחכמים, בראש המנהג, אונייהם כריות לכל שמועה חדשה מן המזרח על מעשי המשיח. אברהם ישראל פירירה והרופא יצחק נהר זה מקרוב יצאו לאיטליה, בדרכם לארץ ישראל, כדי לקבל את פני שבתי צבי¹⁰. כבר נתקבלו האגרות מאיזמיר שספרו על ביטול הצום של י בטבת. ב-10 במארס [= ג באדר ב] נתקבלו הבשורות על חידוש הנבואה וההתרגשות הלכה וגברה¹¹. עדיין לא הגיעה לאמשטרדאם האגרת מאיזמיר שתיארה את המעמד הרם לו זכה כביכול שבתי צבי בחצרו של השולטן: דרוכים ציפו כולם לגדולות שעמדו להתרחש בכל רגע בבירתה של האימפריה העותמאנית¹². והנה בכח בניסן, הכריזו המעמד, בהסכמת החכמים, על חרם נגד 'חסרי האמונה' שהעזו, בימי הצפייה הגדולה, להדפיס קונטרס נגד תקוות ה'מאמינים' לבואו של הגואל. חריפות הניסוח של הנהגת הקהילה הפורטוגזית מלמדת על החלטתה הנחושה לנהוג בתקיפות באלה שהטילו דופי בתנועת ההתעוררות השבתאית.

יצוין כאן שדברי המעמד על 'הצפייה לבואו של משיחנו' נוסחו באיפוק שאינו עומד ביחס לדברים המפורשים שנכתבו באגרות שיצאו מקרב החכמים האמשטרדאמים באותה השנה¹³. שמו של שבתי צבי לא נזכר כאן ומאומה לא נאמר על שנת הישועה ועל הגאולה הממשמת ובאה, כאילו נזהרו החכמים לא לצאת מגידרם.

10 שלום, עמ' 437, תאור מסעותיהם נמצא בספרו של פירירה - Espejo de la Vanidad del Mun- do, Amsterdam 1671, pp. 96-98 (להלן — פירירה): No hay mal, que por bien no venga; lo experimentó (sic) Abraham Pereyra el año cinco mil quatro cientos y veinte y seis, que navegando con el antiguo deseo, de ir a recrearse, en la sombra del arbol, que Dios por su misericordia, le concedió plantar en Hebron; creyendo las nuevas que corrian de la Redención se puso a camino (con otra familia), etc. והשווה Scholem, עמ' 529 ואילך.

11 ראה ששפורטש, עמ' 49: "וכתב לי כהה"ר יצחק נהר — וזאת תשובתו עם בשורות טובות שבאו באותו השבוע, שבעיר איזמיר ביטלו עשרה בטבת ועשאוהו יום משתה ושמחה על-פי המלך שבתאי צבי אשר גברה יד מלכותו בכל העולם והחכמים הסכימו עמו כולם". והשווה א"ז אשכולי, 'עתון' פלנדרי על אודות תנועת שבתי צבי, ספר דינבורג (תש"ט), עמ' 215—236; שלום, עמ' 440.

12 שלום, עמ' 443.

13 עי' באגרותיהם של ר' יצחק אבהב, ר' יצחק נהר, ר' אהרן צרפתי אל ר' יעקב ששפורטש, עמ' 23 ואילך וכן באגרות שכתבו באלול תכ"ו חברי הישיבות 'כתר תורה' ששפורטש, עמ' 23 ואילך.

Em 28 de Nisan 5426.
 Se publicou da Teba com toda a solemnidade entherim
 a poffa ou poffas q' fez ou ajudou a fazer certo
 papel e restampou, e vendeo n'ella na
 bolsa; e os invedulos, e com escandalo, e
 a honra do nome del D. B.^{do} e a esperanza de
 vinda de nro Messias
 e tambem se publicou da Teba o q'
 os S.^{os} do Mahamad comprou do Hida
 zelando como saes obrigados a honra do Bend.
 e de seu nome, prophanado q' os perfidos
 a maldiscoados, juram. a deus K.K.
 Ordena com pena de H. q' todo aquelle q' d'aver
 a minima noticia do mundo, ou alguma certa
 q' os unidos, de que cometteo semelhante delito,
 venha manifestar dentro de 24 horas, e na o
 fazendo asy ficad p'os enther, e sera publicados
 na pena do mesmo modo e co' a mesma
 solemnidade q' os culpados.
 E asy mesmo se pede a q' quem souber qualque
 meio sufficiente q' se poderem descobrir o vender
 a manifestar a D.^{do} do da Malena

מסתבר שהאופוזיציה האנטי־שבתאית באמשטרדאם היתה פעילה יותר מכפי שניתן להעריך מן החומר שהיה בידנו עד כה. אמנם הגיעו אלינו ידיעות על גילויי מחלוקות בקרב העדה האמשטרדאמית מפיהם של ר' יעקב ששפורטש ושל ר' ליב בן עוזר, נאמן הקהילה האשכנזית באמשטרדאם בסוף המאה ה־17. כך גודע לנו על אברהם די סווה ש"היה בלתי מאמין מתחילה ועד סוף"¹⁴. אף בכרוניקה הפורטוגזית של דוד פרנקו מנדס המתארת את תולדות הקהילה הספרדית באמשטרדאם מראשיתה ועד שנת 1772 נשתמרו מספר עדויות עמומות על התנגדותם של יחידים שונים לשבתי צבי ולנוהים אחריו. בין אלה אף נמנה הרופא והפילוסוף יצחק אורוביו די קאסטר, הגם שיש ספק אם זה האחרון הביע את התנגדותו לשבתי צבי בגלוי בעצם ימי ההתעוררות¹⁵. אופוזיציה זו, אף כי לא העזה, בשל חולשתה, להתייצב בגלוי מאחורי השקפותיה, עמד לה כוחה כדי להדפיס קונטרס בתקופת השיא של התעמולה המשיחית ולעורר חרדה ורוגז בקרב ההנהגה. יש יסוד להניח שהקונטרס האנטי־שבתאי המוזכר בתעודה שלפנינו נתחבר בעקבות מגעיו של החכם ששפורטש עם המתנגדים המועטים שישבו אז באמשטרדאם. ייתכן שאלה שאבו עידוד מפגישתם עמו, שעה שעבר דרך אמשטרדאם בראשית ניסן תכ"ו: "— בהיותי באמסטרדאם, שהלכתי לשם להביא את בני אהרן שהיה בעיר לונדריץ. — וההמון הייתי בעיניהם כקוץ מכאיב בעד בזותי אמונתם ומעשיהם"¹⁶. ששפורטש עצמו הזכיר במפורש את מגעיו עם בני בריתו המתנגדים באמשטרדאם: "ובראותי עזות פניהם שמרתי לפי מחסום מלדבר עם כלם כי אם עם בני עליה והנם מועטים"¹⁷. אותם 'בני עליה' מועטים חיברו כפי הנראה את הכרוז, אולי אף ביוזמתו של ששפורטש עצמו שניצל את שהותו הקצרה באמשטרדאם לשנוס מותניה של האופוזיציה שם.

ג

שתי התעודות האחרות, המובאות בזה, הן מימים אחרים לחלוטין הן לתנועת המאמינים בשבתי צבי והן ליחס הנהגת הציבור לאמונה זו. בתחילת חודש כסלו תכ"ז כבר ידעו באמשטרדאם על המרתו של שבתי צבי. לדעת ג' שלום אמנם נתפלגו כאן הלבבות אך "המאמינים לא התחשבו הרבה בעובדה החדשה וקיבלו את הגירסה שעדיין שבתי צבי יהודי אמיתי הוא ומלך ישראל, ושהצלת ישראל מגזירות קשות נתגלגלה בזכותו ובזכות המרתו"¹⁸. אמנם ברור שחלק מן החכמים קיבל את הסברי ה'מאמינים' שהגיעו מן

ו'ישועת משיחו', א' פריימאנון, עניני שבתי צבי, ברלין תרע"ג, עמ' 111 ואילך; והשווה שלום, עמ' 447 ואילך.

14 ששפורטש, עמ' 260.

15 כה"י המקורי של הכרוניקה הפורטוגזית של דוד פרנקו מנדס, *Memorias do Estabelecimento e progresso dos judeos portuguezes e espanhoes nesta famosa cidade de Amsterdam* נמצא כיום בארכיון העירוני של אמשטרדאם (PA 334, № 1303), ד' הריקס די קאסטר תרגמה להולנדית ואף כ"י זה מצוי שם. החיבור המקורי הופיע לאחרונה במלואו בדפוס ב־ *Studia Rosenthaliana* IX, 2 (July 1975), pp. 1-151 (להלן — פרנקו מנדס), עם מבוא והערות של ל' פוקס ור"ג פוקס — מאנספלד (שם, עמ' v ואילך, עמ' 152 ואילך) וכו' עם ניתוח והערות בלשניות של ב"צ טיינסמה (שם, עמ' 185 ואילך), וראה להלן בנספח.

16 ששפורטש, עמ' 70. השווה בניהו, עמ' 198.

17 ששפורטש, שם.

18 שלום, עמ' 640.

המזרח. מן התעודה השנייה הנוגעת בענייני שבתי צבי שבפנקס שלפנינו מסתבר שבט"ו בכסלו כבר נקט המעמד צעד אנטי שבתאי מובהק בהחלטה שקיבל ¹⁹:

5427 — Em 15 de quislev se publicou da teva abaixo o segintte: Avendo chegado a notisia dos s[enh]lor[e]s do nahamad aver aqui em diversas maos hum Livro emtitulado fim dos dias emprezo debaixo do nome de Moseh Gidon, e p[or] coanto o q[ue] se trata em d[itt]lo Livro he contra a verdade de nosa santa Lley (sic), e asim mesmo de aver vindo de fora hum papel mano escritto na coal se trasforma agada de nosos sabios emdesentamente contra o q[ue] se deve a Ley do S[enh]lor e bonas custumes de Ísraell (sic) com pareser do s[enh]lor H[aham] ordenão d[itt]los s[enh]lor[e]s do mahamad so pena de Herem q[ue] todas as pessoas q[ue] tiverem d[itt]lo Livro ou dito papel transformado de Agada ou soberem q[u]em os tem ou donde estam nesta sidade os aia de trazer e entregar a o S[enh]lor Gabai da sedaca ou manifestalo dentro de 24 oras e asim mesmo hordenão de baixo da mesma pena q[ue] ninhua pesoa p[or] sim nem p[or] outrem responda o comtindo em d[itt]lo Livro e papel dagada nem mande copia algua q[ue] asim convem a Honra de D[i]ols e a nosa comservasam e Salom a Israel.

Jacob Belmonte

וזה תרגום הדברים:

התכ"ז — בט"ו בכסלו ²⁰ הוכרו לפני התיבה הדברים דלקמן: משהגיעה הידיעה לאנשי המעמד על שנמצא בידי אנשים שונים ספר המכונה 'קץ הימין' שנדפס על שמו של משה גדעון, וכיוון שהנידון בספר האמור נוגד את האמת שבתורתנו הקדושה, וכן על חיבור בכתב-יד שהגיע מן הנכר ובו סילופים מגונים על אגדת חכמינו בניגוד לתורה האלוהית ולאורחות עם ישראל, ציוו האדונים האמורים של המעמד, בעצת האדון החכם, בחרם, שכל המחזיקים בספר האמור או בכתב האמור שבו סילופי האגדה, או אלה היודעים מי מחזיק בהם או היכן ניתן למצאם בעיר הזאת, שיביאום וימסרום לאדון גבאי הצדקה או שיבואו להעיד תוך עשרים וארבע שעות. וכן ציוו באיום העונש האמור שאיש לא ישיב, בשמו או בשם אחר, על תוכנם של הספר ושל הכתב על האגדה, ולא ישגר העתק כלשהו, כי כך נאה לכבוד האל ולקיומנו, ושלומו על ישראל.

יעקב בילמונט ²¹

19 ספר זכרונות, עמ' 15r. פרנקו מנדס (עמ' 67), מייחס את המפנה שחל באמסטרדאם לקבלת האגרות בגנות השבתאות בחתימת חמישה מרבני קהיר: the que no subsequente anno 5427 se esvaeseo todo esse fantasma em fumo, chegando Cartas ao nosso Kaal dos 5. Hahamim de Cairo data 5427 com a noticia de o haverem Enhermado, de se haver fogido Natan p[ar]a Roma, e de haver posto o famoso impostor Seby o turbante, adoptando a religião Mahometana e fazendose chamar Mahomed Conafagie, etc.

20 12 בדצמבר 1666.

21 גבאי הצדקה באותה השנה. ע"י בספר ההסכמות, עמ' 557.

Em 15 de quill' de Junho de 1704 a abaixo assignado
 Quando chegou a noiva dos Sr. do Mahamad, sexta
 carta escripta, pello Dr. Abraham cardoso de tripoly, es-
 sendo ynfirmador que trouxa enpinto e senyals de nova
 Ley. Ma Cometeras amy, para que a examinasse, o que fôr.
 En Companhia dos mais, Sr. adjuntos, e achamos que adita
 carta contem Doctrina mal soante y escandalosa, pello que
 acrimamos os Sr. do Mahamad, por dito Examen, que dita
 carta reprehende como de effeito adas por pichuuda, cauendo
 algumas Copias Ordenas ditho Sr, seme entreguem por evitar
 o perjuizo que della pode resultar, y exulta de semas
 fazer se procedem con mayor Rigor e par sobre Israel
 Shach Levi Limener

נוסח החרם נטוי בכסלו תכ"ז על ספר 'קץ הימים'. כ"י 'עץ חיים', סי' 64' E 48, 15r.

Em 6 de Ahoar Leo Sr. Ha Ham Shach Ahoar, assignado
 Quando chegou a noiva dos Sr. do Mahamad, sexta
 carta escripta, pello Dr. Abraham cardoso de tripoly, es-
 sendo ynfirmador que trouxa enpinto e senyals de nova
 Ley. Ma Cometeras amy, para que a examinasse, o que fôr.
 En Companhia dos mais, Sr. adjuntos, e achamos que adita
 carta contem Doctrina mal soante y escandalosa, pello que
 acrimamos os Sr. do Mahamad, por dito Examen, que dita
 carta reprehende como de effeito adas por pichuuda, cauendo
 algumas Copias Ordenas ditho Sr, seme entreguem por evitar
 o perjuizo que della pode resultar, y exulta de semas
 fazer se procedem con mayor Rigor e par sobre Israel
 Shach Levi Limener

איסור מו באדר תל"א על הפצת האגרת של אברהם מיכאל קארדווו, שם, עמ' 26v.

משמעות ההתנגדות מתחזקת במלואה כשאנו יודעים שהמדובר בהחרמת ספרו של משה בן גדעון אבודיינטי Fin de los Dias ('קץ הימין'), שנדפס בגליקשטאדט בסמוך לחודש אב תכ"ו²². הספר, שהוא תרגום לספרדית של הדרשות על הגאולה אותן נשא אבודיינטי בהמבורג בפני ישיבתו, בימי התסיסה השבתאית ואף לאחר מאסרו של שבתי צבי בגאליפולי, חזור כולו באמונה במשיחיותו של הלה. לדברי המחבר מאסרו של שבתי הוא ההוכחה הוודאית למשיחיותו, שכן גם משה היה אסור במדין עשר שנים ואלוהים שיחררו כדי שיגאל את עמו משעבוד מצרים²³. כידוע הוחרם הספר בסמוך להופעתו על-ידי פרנסי הקהילה הפורטוגזית בהמבורג בג'אלול תכ"ו. הדבר נעשה לא משום התנגדות לתוכנו אלא שלדעת הנהגת העדה שם, עלול היה הספר לסכן את מעמד היהודים בחברה הנוצרית. הספרים הוחרמו ונגנזו על-ידי המעמד מתוך כוונה להחזירם למחבר עם בוא הגאולה, שלפי דעתם קרובה היתה עד למאוד²⁴. שונים מניעי המעמד באמשרדאם בהחלטתו כשלושה חדשים מאוחר יותר. הסיבה להחרמת אוסף הדרשות המשיחיות של אבודיינטי היא הפעם תוכנו "הנוגד את האמת שבתורתנו הקדושה". בחרם שלפנינו נתבעים כל אלה מבני העדה שברשותם טופס מהספר, למסור אותו לגבאי הצדקה של הקהילה. יש אכן להניח שהספר אומנם נפוץ ללא מכשולים באמשרדאם, שבה לא חששו כאמור ראשי העם להכריז בגלוי על אמונתם ועל תקוותם²⁵.

יחד עם ספר 'קץ הימין' מוזכר כאן חיבור בכתב-יד ובו "סילופים מגונים על אגדת חכמינו בניגוד לתורה האלוהית ולאורחות עם ישראל". כבר העיר שלום ש"בודאי נתחברו כמה ספרי דרוש בשנה ההיא, לכבוד המאורע הגדול"²⁶ ומדובר כאן באחד מהם אשר נבצר מאתנו לדעת את תוכנו ואת זהות מחברו.

מן האמור בתעודה שלפנינו יוצא שהמרתו של שבתי צבי הביאה לתמורה קיצונית בעמדת ההנהגה, שאסרה והתרימה מייד בתוקף ובחומרה את אשר התירה ועודדה בהתלהבות ובאמונה תמימה לפני כן.

אם נשווה את נוסח החרם נגד 'קץ הימין' לזה של החרם נגד 'חסרי האמונה' שהוא לעיל נגלה הבדל בפרט מסוים שאולי איננו מקרי: שעה שהחרם הראשון הוכרז על דעת החכמים (com parecer dos Haha[mim]) נאמר בתעודה שלפנינו שצעדו של המעמד אושר על-ידי 'האדון החכם' (S[enh]or H[aham]). האם יש בכך רצון להעניק תוקף מיוחד להחלטה בהסתמכות על הרב הראשי במפורש? או שמא יש לראות בכך את הסננתם של חלק מן הרבנים שעדיין שמרו אמונים לשבתי צבי, או שלא חפצו לשנות את עמדתם בין לילה? ואולי נמנה עם אלה האחרונים ר' משה רפאל ד'אגילר אשר לדברי ששפורטש נתגלה אף קודם לכן כמי "שלא הוציא עצמו מכלל המאמינים ולא מכלל הבלתי מאמינים"²⁷. מאידך גיסא ברור ש'האדון החכם' שעל דעתו הוחרם ספרו של אבודיינטי אינו אלא הרב

22 שלום, עמ' 486 ואילך.

23 M. G. Abudiente, Fin de los Dias, pp. 20 ff.

24 תרגום ההחלטה מפורטוגזית לגרמנית ב-27, JLG, XI (1916), p. 27. והשווה שלום, עמ' 487.

25 אין זה מפתיע שהטופס היחידי שנשתמר מספר זה מצוי בספרית 'עץ חיים' באמשרדאם.

26 שלום, עמ' 487.

27 ששפורטש, עמ' 74. על הרב ד'אגילר ראה מאמרי, מקומו של הרב משה רפאל ד'אגילר במסכת קשריו עם פליטי ספרד ופורטוגאל במאה ה"ז, דברי הקונגרס העולמי הששי למדעי היהדות, ב, ירושלים תשל"ו, עמ' 95–106.

יצחק אבוהב דה פונסיקה שהאמין בנבואותיו של נתן העזתי כל עוד לא היה בהן דבר "מזיק לתורה ולא לקבלתנו" ואשר גילה באגרתו לששפורטש, עוד בימי ראשית ההתעוררות השבתאית את חוש זהירותו: "ואם מעכ"ת מספק ימתין לקיום הדברים ויניח הדבר באפשר רחוק ולא יטה את לבב העם ויניא אותם מתשובתם — ואם אמרנו שהדברים קרובים לודאי לא נהיה מכלל הפתאים המאמינים לכל דבר"²⁸. ואמנם מיד לאחר שנודע לו על תפניתו הטרגית של שבתי צבי ניתק את עצמו מ'כלל הפתאים' ונשאר נאמן לדרכו. יש לציין שהנהגה הפורטוגזית עשתה בשלב זה מאמצים רבים כדי למנוע ויכוח גלוי ופומבי בין ה'מאמינים' ו'חסרי האמונה', ויכוח שעלול היה להביא לפילוג העדה. על רקע זה יש להבין את האיסור שהוטל על בני הקהילה, להשיב לחסידי שבתי צבי ולהתפלמס עמם.

ד

ככל שהידיעות על המרתו של שבתי צבי היכו גלים וניתוספו פרטים על כשלונו כך גדלה ההסתייגות ממנו בקרב הפורטוגזים באמשטרדאם. בניגוד לאחייהם האשכנזים נקטו יד קשה לביעור הרע מקרבם. יחסם לשבתי רפאל, מן הנועזים שבתעמלני התנועה השבתאית אחרי ההמרה, שהגיע לאמשטרדאם בערב יום הכיפורים תכ"ח, מלמד יותר מכל על התפנית הקיצונית שחלה בקהילת 'תלמוד תורה'²⁹.

רק קומץ 'מאמינים' מקרב עדה זו עדיין פעל שם, בהנהגתו של חזן הקהילה עמנואל בן עטר, עמו נמנה גם המשורר דניאל לוי די באריס³⁰. מאמינים אלה שאבו עדוד מן האגרות שאברהם מיכאל קארדווי שלח לגיסו אברהם ברוך אינריקס, אף הוא מן ה'מאמינים' שישבו באמשטרדאם³¹.

בהתייחסו לקבוצה זו ציין שלום ש"איש לא נגע בהם לרעה, כנראה מפני שאברהם פירירה, מגדולי קהילת הספרדים וחסיד מובהק בכל דרכיו, עדיין נמנה עמיהם"³².

28 ששפורטש, עמ' 24. על ר' יצחק אבוהב דה פונסיקה עי' שלום, עמ' 432 וכן J. Meijer, Encyclopaedia Sefardica Neerlandica I, Amsterdam 5709 (להלן — מאיר), עמ' 11 ואילך. שלום, עמ' 669 ואילך.

30 ששפורטש, עמ' 363 ואילך. שלום, עמ' 641. על די באריס ראה K. R. Scholberg, La poesía religiosa de Miguel de Barrios, Madrid s.a; id., Miguel de Barrios and the Amsterdam Sephardic Community, JQR, 53 (1962), pp. 120-159; W. Chr. Pieterse, Daniel Levi de Barrios als geschiedschrijver, etc., Amsterdam 1968.

31 עי' ג' שלום, לידיעת השבתאות מתוך כתבי קארדווי, ציון, ז (תש"ב), עמ' 12—17 [נדפס בספרו מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה, ירושלים תשל"ד (להלן — שלום, מחקרים), עמ' 274—297 ועי' שם. עמ' 290, הע' 46]. והשווה שלום, עמ' 641; ירושלמי, עמ' 321.

32 שלום, עמ' 769. ועי' ששפורטש, עמ' 363: "ונוסף על זה בהיות נמצא שם כה"ר מאיר הרופא שיצא מחברון תוב"ב, שהיה משיבת הגביר אברהם פירירא המאמין בכל לבבו ובכל נפשו באמונת שבתאי, ועל פיו של מאיר הרופא הנ"ל יצא מכאן ללכת לעזה ובא לו עד ויניציאה, וכששמע שהדבר בספק עדיין חזר מויניציאה לכאן לאמשטרדאם ועדיין מאמין על פי ה"ר מאיר הרופא". על אף העדות הזאת ספק אם אמונתו של פירירה בש"צ נמשכה זמן רב אחרי המרתו של זה. בספרו הנ"ל (ראה לעיל, הע' 10) שנדפס ב" 1671 ניתן למצוא כמה ביטויים הרומזים על אכזבתו ועל הסתייגותו מדרכו הקודמת:

לצערנו מועטות הידיעות על השתלשלות העניינים באמשטרדאם בראשית שנות השבעים של המאה הי"ז ואף ששפורטש, שהעלה פרטים מרובים על קורותיה של התנועה בעיר זו, דילג על התקופה שבין השנים ת"ל לתל"ג.³³ התעודה השלישית בספר הזכרונות, שעניינה בתנועה השבתאית, יש בה כדי להעשיר במקצת את ידיעותנו על יחסה של ההנהגה לקבוצת ה'מאמינים' בתקופה זו:³⁴

5431. Em 6 de Adar leo o ss[enhor] Haham Ishack Aboab, o seguinte Nateba: Avendo chegado a noticia dos ss[enho]res do Mahamad certa carta escripta, pello D[ot]lor Abraham cardoso de tripoly, e sendo ynformados que tocava en puntos esensiais de nosa s[an]ta Ley ma cometerao a my para que a exsaminase, o que fis, en conpañia dos mais, ss[enho]res adjuntos, e achamos que a dita carta contem Doitrina mal soante y escandalosa, pello que acordarao os ss[enho]res do Mahamad, por dito exsamen, que dita carta se prohiva como de efeito a dao por prohibida, e avendo algumas copias ordenao ditos ss[enho]res, seme entreguem por evitar o prejuizo que della pode resultar, y en falta de senao faser se prozedera con mayor rigor e paz sobre Israel. Ishack Levi Ximenes

וזה תרגום הדברים :

התל"א, בו באדר³⁵ קרא החכם יצחק אבוהב לפני התיבה את הדברים דלקמן: משהגיעה הידיעה לאנשי המעמד על קיומה של אגרת אחת של הרופא אברהם קארדוזו מטריפולי, ולאחר שנמסר להם שזו נוגעת בעיקרי תורתנו הקדושה, הוטל עלי לחקור בה. זאת עשיתי עם שאר האדונים המסייעים, ומצאנו שהאגרת האמורה מכילה עניינים מזיקים וסוררים ועל כן החליטו אנשי המעמד, על יסוד החקירה האמורה, להטיל איסור על האגרת הנ"ל. וכתוצאה מאיסור זה, ומאחר ומצויות מספר העתקות ממנה, ציוו האדונים האמורים, שהללו ימסרו לידי על מנת למנוע

Pidamos a Dios nos llegue a esse feliz tiempo embiandonos el verdadero Redemptor, cuyo dichoso Rey que de la descendencia de David ha de ser cabeça del Pueblo, será mas docto, que el sapientissimo Salomon, y casi tan gran Propheta como Moysen, Este enseñara, (como tan dotado de la Sabiduria divina) a todo su pueblo (p. 55). במקום אחר הוא זוקף לחובת התמסרותם של יהודים למשחקי גורל את עכוב הגאולה: Quando no huviera en la mizeria de nuestro cautiverio mayores pecados, que los que causa este vicio; eran bastantes para suspender nuestra esperada Redención (p. 320). ועדיין העניין טעון בירור.

33 ששפורטש, עמ' 359 ועי' שם הערתו (סי' 3) של תשבי.

34 ספר זכרונות, עמ' 26v.

35 16 בפברואר 1671.

את הנזק שעלול להגרם על-ידן. ומי שלא יעשה כך ינהגו בו בתקיפות רבה. ושלוש על ישראל.

יצחק לוי חימנס³⁶

מדובר כאן באחת האגרות האמורות שאברהם מיכאל קארדוזו שיגר אל גיסו באמשטרדאם וכפי שמסתבר מן הכתוב בתעודה שלפנינו מצויות היו באמשטרדאם מספר העתקות ממנה. קשה לקבוע כאן לאיזו אגרת התכוונו אנשי המעמד. אולי נתכוונו לאחת האגרות הספרדיות שחיבר קארדוזו ב־1668, האחת לגיסו אברהם ברוך אינריקס והשנייה לאחיו הרופא יצחק קארדוזו ב־1709³⁷? שתייהן גדושות בהתקפות קשות על הרופא יצחק אורוביו, מן המכובדים שבקהילה הפורטוגזית ומי יודע אם לא עורר דווקא פרט זה את זעמם של אנשי המעמד³⁸? או אולי מדובר כאן באגרת מסיון תכ"ט ששלח אברהם קארדוזו לדייני איזמיר, אשר כידוע הגיעה לאמשטרדאם ואף הועתקה שם על-ידי סופר מקומי³⁹? אין ביכולתנו לברר פרט זה אך מכל מקום תוכנן של כל האגרות האלה היה בו כדי לעורר את מורת רוחו של הרב יצחק אבוהב, שבדואי מצא בכולן 'עניינים מזיקים וסוררים'.

יש ליתן את הדעת לעובדה שלא מדובר באזהרה זו של המעמד על חרם נגד המחזיקים באגרת ומפיציה. הפעם הסתפקה ההנהגה בסתם איום להגיב 'בתקיפות רבה'. האם יש בכך עדות שהנהגת הפורטוגזים הבינה שחרם אינו נשק נגד מאמינים נלהבים, שכן אינם מקבלים את משמעותו המופנמת? או שמא יש בכך כדי להצביע על הרצון שלא להחמיר יתר על המידה עם קומץ ה'מאמינים' שהשפעתם ממילא ירדה ונחלשה?⁴⁰ ואמנם ביטוי לרוח סלחנות נוכל אף למצוא ביחסו של ששפורטש לדניאל לוי די באריס. הקנאי שבין הלוחמים בשבתאות הסכים בפסח תל"ה לבוא לשדל את המשורר הנודע שנחלש מרוב סיגופים, שישים קץ לתעניותיו ו"ישים אל לבו דוחק פרנסת אשתו ובני ביתו — ואם רצונו להאמין ששבתאי צבי משיח יאמין, אבל לא יחדל מלהשתדל לבקש מחית בניו כאשר בתחילה לכתוב ספרי שיריו המותחלים"⁴⁰. כבר העיר שלום על 'נימת

36 גבאי הקהילה בשנה האמורה. עי' עליו פרנקו מנדס, עמ' 73. והשווה מאיר, ח"ב (אמשטרדאם התש"י), עמ' 104.

37 כ"י ספרית הבודליאנה, אוקספורד MS Opp. Add. 4° 150 (Cat. Neubauer No. 2481). ועי' שלום, מחקרים, עמ' 290, הע' 46; ירושלמי, עמ' 321, הע' 41.

38 באגרת לאחיו יצחק קארדוזו, בכה"י האמור, עמ' 3r: y por quien haze de propio capricho como vmd, y el Doctor Orobio y Silva y que los de aora quieren ser de vmd, y el Doctor Orobio de ser un doctor Rabeno moseh Bar nahman, y el Dotor Orobio de ser un dotor Rabenu de suerte que yo mosseh de egipto, etc. ובאגרת לגיסו אברהם ברוך אינריקס, עמ' 12r: no trato del masiah escripto o ymaguinado (sic) del Doctor Cardozo ny del Doctor Orobio, ny de otro alguno, sino del masiah de Israel conforme sabios y prophetas Diere al dotor Cardozo o al Dotor Orobio orbo y de verdad, etc. — mas orbos. על יצחק אורוביו עי' להלן בנספח.

39 עי' ג' שלום, אגרת אברהם מיכאל קארדוזו לדייני איזמיר, ציון, יט (תשי"ג), עמ' 1—22 [נדפס בספרו מחקרים, עמ' 298—311 ועי' במיוחד בעמ' 299].

40 ששפורטש, עמ' 364 ואילך.

המתינות וההבנה הידידותית' שגילה כאן ששפורטש שהיא מפתיעה לנוכח קיצוניותו האנטי-שבתאית⁴¹. בעליל נראית חולשתם של ספיחי השבתאות באמשטרדאם באותם ימים, וזו לא הצדיקה יותר את הרוח המלחמתית מצד המתנגדים ה'בלתי מאמינים'. ובאשר לדניאל לוי די באריוס לא ידענו עד כה כיצד נסתיימה פרשת שבתאותו. שלום העיר "שלא נודע בכלל מה היה בסופה של אפיזודה זו, שעבר עליה בשתיקה בספריו המרובים שנתפרסמו בעשרים וחמש השנים הבאות"⁴². והנה באחד מחיבוריו הפחות ידועים של משורר זה, *Realse de la Prophezia y caída del Atheismo* ('פאר הנבואה ונפילת האתאיזם'), שהוא דרוש על ויקרא כו, אותו חיבר ב-1685, מוצאים אנו רמז ברור שנסתייג בסוף ימיו מן השבתאות⁴³. על פסוק מא שבפרק האמור, "אף אני אלך עמם בקרי והבאתי אתם בארץ אביהם" וגו' כתב די באריוס⁴⁴:

porque quando mas aflixidos son de ellos los Mosaycos, mas se purifican con la penitencia, ya en las grandes calamidades de las guerras Polacas; ya en el abuso de tener la mayor parte del judaismo a Sebatay Sebi por Mesias; ya en los destierros de Viena y de Orán, y ya en el castigo que promulgó este decreto en Lisboa a 5 de agosto de 1683 años.

וכגדל ענוייהם של בני משה, כן גודל זיכוכם בדרך התשובה; כך אירע בעקבות התלאות שבאו עליהם בימי מלחמות פולין⁴⁵; כך בעקבות הבזיון (שנגרם להם) על זה שרוב היהדות האמינה בשבתי צבי כמשיח (ההדגשה שלי — י.ק.) וכך בעקבות גירושי וינה⁴⁶ ואורן⁴⁷ וכך בענישתם על-ידי הצו שהוצא נגדם בליסאבון ב-5 באגוסט 1683⁴⁸.

41 שלום, עמ' 770. די באריוס גמל לששפורטש על יחסו המיוחד כלפיו וחיבר לאחר פטירתו ב-1698 דרשה בשם: *Monte Hermoso de la Ley Divina, Sermon Exemplar en las Honras Funerales del Eminente Preceptor, Campeon de la Cabalá, y Xaxam y Cabeza Rabínica de Din Tora, y de la Sinagoga de Talmud Torah* [Amsterdam, 5449?].

42 שלום, שם. די באריוס נפטר ב-1701.

43 יצירה זו נמצאת בתוך קובץ חיבוריו של די באריוס, 239 ff. *Metros Nobles* [Amsterdam 1685], שבספרית 'עץ חיים', והשווה Scholberg, *La poesía, etc.*, p. 25. על זמן חיבורה של יצירה זו, יודעים אנו מדברי המחבר בעמ' 240: *Dice tres veces que holgará la Tierra Hierusalimitana, por los dos yugos que tubo de Arabes y Christianos y la tercera, por los Turcos que hasta este año 1685, la poseen*.

44 די באריוס, שם, עמ' 243.

45 הכוונה לגזירות ת"ח ות"ט וכן גזירות וצרות השבדים.

46 צו הגירוש ניתן ב-28 בפברואר 1670 (כשנה קודם לכן גורשו עניי הקהילה). עי' A. F. Pribram, *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Wien*, Wien u. Leipzig 1918, 197 ff.

47 צו ביצוע הגירוש פורסם ב-31 במארס 1669 והיהודים נצטוו לעזוב את העיר עד ה-8 באפריל. עי' ח"ז הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, ח"ב, ירושלים תשכ"ה, עמ' 106 ואילך.

48 הכוונה לפקודה שניתנה בליסאבון ב-9 בספטמבר (השווה לתאריך שכתב די באריוס) 1683, על פיה נצטוו האנוסים הנאמנים ליהדות לעזוב את פורטוגאל תוך חודשיים. והשווה נ' סלושיץ, האנוסים בפורטוגאל, ת"א תרצ"ב, עמ' 51.

שלוש התעודות האמורות מפנקס האזהרות מלמדות על התמורות והשינויים שחלו בעמדתה של ההנהגה הפורטוגזית באמשטרדאם לתנועה השבתאית בשנים תכ"ה–תל"א. משלושתן יחד למדים אנו שהנהגה זו לא עצמה עיניה לתופעות השבתאות ולדעותיה אך יחד עם זאת הן מעוררות ביתר חריפות את חידת העדרותן של תעודות נוספות. נראים אפוא פני הדברים שאמונתם של אחרוני המאמינים בשבתי צבי בין הפורטוגזים האמשטרדאמים דעכה ברבע האחרון של המאה הי"ז ועד להופעתו של נחמיה חיון על במת אמשטרדאם בראשית המאה הי"ח נרגעו הרוחות ובני הקהילה הפורטוגזית רובם ככולם ראו בפרשת שבתי צבי אפיזודה חולפת.⁴⁹ עקבותיה של פרשה זו נמחו כאילו לא היו. אך ייתכן שגם השתיקה ביחס למאוחר, כשתיקה ביחס למוקדם, לא באה אלא כתוצאה מרגישותם של פרנסי העדה וחכמיה שהשתדלו לשכוח ולהשכיח את הפרשה הכאובה כולה.

49 עי' י"צ עמנואל, פולמוס נחמיה חייא חיון באמשטרדם, ספונות, ט (תשכ"ה), עמ' רט–רמו; מ' פרידמן, אגרות בפרשת פולמוס נחמיה חייא חיון, ספונות, י (תשכ"ו), עמ' תפג–תריט.

נספח

**כתבים אנטי-שבתאים שנתחברו על-ידי יהודים פורטוגזים באמשטרדאם
לאחר המרתו של שבתי צבי**

דוד פרנקו מנדס, ששימש כפי הנראה זמן מה, באמצע המאה הי"ח, מזכיר כבוד של הקהילה הפורטוגזית באמשטרדאם, הכיר היטב את המסמכים שברשותה ועשה בהם שימוש רב לצורך כתיבת הכרוניקה על תולדות הקהילה מראשיתה ועד לשנת 1772.¹ על ההתעוררות בשנים תכ"ה–תכ"ו לא נמצא אצלו מקורות חדשים והדברים מבוססים על דברי ששפורטש, וכעדות עצמו על דברי באנאג'². לעומת זאת מוצאים אנו אצלו מספר הערות ומקורות שלא היו ידועים לנו עד כה, על התקופה שאחרי ההמרה. בין היתר מזכיר הוא מכתב של 'הדוקטור אורוביו מוירונה' (כך!) בו ניסה להוכיח שהמשיח חייב היה להמיר את דתו, כנגדו יצא הדוקטור יצחק אורוביו במכתב בו הפריך את כל נימוקיו:³

O Doutor orobio de Verona escreveu hum discurso tão Elegante como falso, donde torsendo textos e sonhando misterios, disse que o messias devia renegar, e o D[outo]r Is[hac] Orobio lhe respondeo renegando de tal sujeito e de todos seus Estud[os].

'הדוקטור אורוביו מוירונה' אינו אחר אלא דוקטור אברהם מיכאל קארדונו ששלח את מכתביו מטריפולי ומשם כידוע התפלמס עם אחיו הדוקטור יצחק קארדונו ועם יצחק אורוביו די קאסטרו.⁴ פרנקו מנדס החליף בין שני האחים קארדונו, מהם רק יצחק ישב בוירונה ורשם בטעות אורוביו במקום קארדונו.⁵ לעומת זאת מקבלים אנו כאן אישור להתנגדותו של יצחק אורוביו באמשטרדאם לשבתאות, דבר שהיה ידוע עד כה רק מאגרותיו של אברהם מיכאל קארדונו לאחיו בוירונה ולגיסו אברהם ברוך אינריקס באמשטרדאם.⁶ יש להניח שיצחק אורוביו די קאסטרו, האנוס לשעבר שהגיע לאמשטרדאם ב-1662 וחזר בה ליהדות, לא התייצב בגלוי נגד ה'מאמינים' בימי ההתעוררות המשיחית של השנים תכ"ה–תכ"ו. אחרת היה ששפורטש בוודאי מזכיר זאת בחיבורו. מסתבר שיצחק אורוביו, שהיה מושפע מאוד מהרב משה רפאל ד'אגילר, האמין בבשורה השבתאית בימים שלפני המרתו של שבתי צבי, כדרכו של עמיתו מוירונה הדוקטור יצחק קארדונו.⁷

1 על דוד פרנקו מנדס ראה J. Melkman, David Franco Mendes, A Hebrew Poet, Amsterdam 1951. על הכרוניקה שלו, כתבי-ידה והוצאתה לאור ראה לעיל, הע' 15.

2 עי' פרנקו מנדס, עמ' 68 וראה Basnage, Histoire des Juifs, 9, La Haye 1716, 779 ff.

3 פרנקו מנדס, שם.

4 ראה לעיל, הע' 37–38.

5 מהדירי הכרוניקה של פרנקו מנדס (עי' לעיל, הע' 15), כתבו בטעות שמכתבי אברהם מיכאל קארדונו יצאו מוירונה ועי' אצלם, שם, עמ' 162, הע' 150.

6 עי' לעיל, הע' 37.

7 על יצחק אורוביו עי' I. S. Révah, Spinoza et Juan de Prado, Paris-La Haye 1959, עמ' 101–103. על השפעתו של הרב ד'אגילר עליו עיי' במאמרי הנ"ל (הע' 27), עמ' 103–104. על אמונתו של יצחק קארדונו בשבתי צבי לפני המרתו, למדים אנו מן האגרת ששלח לו

אם אמנם כך היו פני הדברים יש להניח שאגרתו של אורוביו נגד אברהם מיכאל קארדוזו נכתבה בשנים 1667/68, אחרי שהתנהגה האמשטרדאמית הסתייגה לחלוטין משבתי צבי. כמו כן נודע לנו מדברי פרנקו מנדס על חיבור בכ"י שכתב אברהם גומיז סילוירה, מן הבולטים שבין המשוררים והסופרים של הקהילה בסוף המאה הי"ז: A.G. Silveyra no :⁸ seu tractado La Cuenta sin La Huespeda Ms. יתר כתביו שנשתמרו באוסף 'עץ חיים'⁹. לעומת זאת מצאתי בספריה רוזנטאליאנה בקובץ שירים אנונימי שבכ"י שיר בספרדית בשם: Historia del famoso Don Sabatay Seby : año de 5426, escrita por su autor el mismo año, mez y día תי צבי המפורסם שנת תכ"ו, נכתבו על-ידי המחבר בשנה, בחודש וביום האמורים¹⁰.

לפנינו סאטירה שנונה השמה ללעג ולקלס את המשיח שאיכזב ואת חסידיו-מאמיניו. בחלקו הראשון רומז המשורר למוצאו הבלתי טהור של שבתי צבי¹¹:

erese una muger de buena vida
en las cazas ajenas recogida;
al galan que mirava endemoniado
en pagando, le dava su recado;
fue un Docto Zapatero su marido
criado de un ingles tan mal sufrido
que viendo a su consorte en Compañia
no dixo nunca esta muger es mia;
y sin hazer notable diligencia
otro oficial de linda inteligencia,
(no quiero mormurar, no digo nada)
allá en Esmirna la dexó preñada

נאמר לנו כאן שאביו של שבתי צבי היה סנדלר ואמו יצאנית. השמצות מסוג זה ידועות לנו ממקור אחר והן הופצו על-ידי מתנגדי השבתאות כעדות ששפורטש עצמו: "ואביו בעד נעלים היה מסתפק ואמו יצאנית היתה לבקש טרפה ומחיתה, ולא אחוש ללעז היוצא

אחיו אברהם מיכאל קארדוזו, שהובאה ע"י ששפורטש, עמ' 289: "קיבלתי האגרת שלך ויען אשר האמנת שמה ששלחתי אליך על עניני משיחנו אמת". ועי' ירושלמי, עמ' 315.

8 פרנקו מנדס, שם.

9 בין כה"י שב'עץ חיים' מצויים בין היתר חיבוריו הבאים: Dialogos Theologicos (סי' 48 B 14); Libro Mudo (סי' 48 B 18); El Juez de las controversias (סי' 48 B 17); Quinta Piedra del Zurrón de David (סי' 48 A 22).

10 כ"י הספריה הרוזנטאליאנה סי' 581 (להלן — סילוירה) וראה, L. Fuks & R. G. Fuks-Mansfeld, Hebrew and Judaic Manuscripts in Amsterdam Public Collections. I. Catalogue of the Manuscripts of the Bibliotheca Rosenthaliana, University Library of Amsterdam, Leiden 1973, No. 403, 178 ff. בדעתי לפרסם בקרוב את השיר, שכן ראוי הוא לניתוח מבחינות נוספות.

11 סילוירה, עמ' 27.

עליה ח"ו חלילה לי מהאמין זה וראוי הוא לעונש החושד אשה תחת בעלה" ¹². הרמז שנמסר לנו על היות אביו משרתו של אנגלי אחד מעוגן במציאות שכן שימש מרדכי צבי תקופה מסוימת סוכן לסוחרים אנגלים שישבו באיזמיר ¹³.
שבתי צבי מוצג כפטפטן מבולבל שהתחזה כמשיח וייחס לעצמו תכונות אלוהיות ¹⁴:

Don Sabatay Seby en Campo raso
entre mil boberias
no sé que Diablos dixo de Messias,
y que era Dios, y tal, y tanto hablava,
que mas mentia quanto mas callava;
tanto mentia hablando
que parece que estava predicando;
sin elegancia, juizio, y sin adorno
mentia a seis mil leguas en contorno;
y aunque era Dios, la implicacion no asombre
mentia como un hombre, en quanto hombre.

הנביא נתן העזתי לא היה אלא מגיד עתידות ¹⁵:
no supo nunca mas que un adivino

מבין המאמינים האחרים מוזכר רק נחמיה הכהן, אשר לדעת המשורר ניסה להוכיח שהוא עצמו המשיח האמיתי ¹⁶:

Nehemias Cohen, hombre mazizo
se pelaba las barbas porque hizo
otro primero que el, lo que intentaba

— — — —
El sabio Nehemias
alla tambien probó que era Messias
y despues de provado
salio nuevo Messias estudiado.

12 ששפורטש, עמ' 92. השווה שלום, עמ' 86.

13 שלום, שם.

14 סילוריה, עמ' 32.

15 שם, שם.

16 שם, עמ' 43. על נחמיה הכהן, פגישתו עם שבתי צבי במבצר גאליפולי בתחילת אלול ע' ג' שלום, התנועה השבתאית בפולין, בית ישראל בפולין מימים ראשונים ועד לימות החורבן, כרך ב, ירושלים תשי"ד, עמ' 44—45 [נדפס לאחרונה אצל שלום, מחקרים, עמ' 68—140 ועי' שם, עמ' 74 ואילך]. והשווה שלום, עמ' 554—564, 567.

על אף האופי הסאטירי המאפיין את מרבית השיר יש בו גם הנמקה ברורה לדחייתו של המשורר את משיחיותו של שבתי צבי: לא יכול להיות משיח מי שמפר את מצוות התורה¹⁷:

Dios el Messias en su Ley promete
y en muchas y muy claras Prophetias
dize lo que hade obrar nuestro Massias;
siendo constante la verdad que alego,
si nada hizo que nos dize? luego
no es Messias, Alouza ni Basura
Sabatay violentando la escriptura; —

לאחר עיון ביצירה זו הגעתי לידי מסקנה שמחבר השיר אינו אחר אלא אברהם גומיז סילוירה, המוזכר על ידי פרנקו מנדס. במקום אחד בשיר אנו קוראים¹⁸:

el gran Silveyra, cuyos versos francos
— — — — —
que soy Silveyra y de su eterna llama
me da su nombre, pero no su fama.

שמו של המחבר אם כן סילוירה והוא מתייחס לסילוירה הגדול, הלא הוא המשורר מיגל סילוירה. ממנו 'ירש' כביכול המשורר "את השם אם לא את המוניטין". מיגל סילוירה זה היה מחשובי המשוררים האנוסים שפעלו בספרד במחצית הראשונה של המאה הי"ז. ב-1634 הוא ברח ממאדריד מפני האינקוויזיציה לנאפולי ושם נדפסה הפואמה שלו 'המכבי' (El Macabeo) ב-1638¹⁹.

משורר השיר האנטי-שבטאי שלפנינו, אברהם גומיז סילוירה, היה חבר באקדמיה הספרותית שייסד מנואל בילמונטי באמשטרדאם ב-1676²⁰. מן הכותרת של השיר האמור ניתן להבין כאילו נכתב בשנת תכ"ו. אך יצירתו של גומיז סילוירה היא רובה מסוף המאה הי"ז וראשית הי"ח. כן ידוע לנו שהתחתן באמשטרדאם ב-12 בפברואר 1694 עם אסתר פרנקה דה סילוה והיה אז בן 38²¹. מכאן שב-1666 היה בן 10 וקשה להניח שבגיל זה כתב את השיר. מאידך גיסא, אם נניח שהשנה המוזכרת בראש קובץ השירים שבכ"י הרוונטאליאנה היא גם השנה בה נכתב שיר זה, יצא שסילוירה חיבר אותו בתמ"ג²². על כל פנים השיר לא נכתב לפני אמצע שנות השבעים של המאה הי"ז.

17 סילוירה, עמ' 41.

18 שם, עמ' 28—29.

19 עי' עליו ב-1546, c. 14 (1971), Encyclopaedia Judaica.

20 עי' M. Kayserling, Une Histoire de la littérature Juive de Daniel Levi de Barrios, REJ, 18 (1889), p. 289; id., Bibl. Española-Portuguesa-Judaica, Strassbourg 1890, pp. 102 ff.

21 הארכיון העירוני של אמשטרדאם, D.T.B.

22 סילוירה, עמ' 1: Antonio de la Inquisición, y de lo que padeció en ella Fonseca, con mas dos Historias, una de la Madalena, y una del famoso Don Sabatay Seby Anno 5483.

האם זו היצירה שאליה התכוון פרנקו מנדס? את זאת לא נוכל לאשר, אם כי ייתכן שהיא נרשמה בקובץ מיוחד שנקרא La Cuenta sin la Huespeda. ומי יודע אם זה אינו השם המקורי של הקובץ שנמצא ברוזנטאליאנה?
כן מביא פרנקו מנדס סוגיטה ושתי קוארטיטות בפורטוגזית, פרי עטו של אברהם גומיז ד'אראושו (d'Auraujo) נגד שבתי צבי ונגד האשכנזי ר' נתן²³:

Nas Terras donde impera o Otomano
Dous perfidos varoens se Levantãrão

— — — — —
Fez se Profeta o Asquenasio profano
E por seu dito a Sabetay exaltão
— — — — —

לדעתו המאמין במשיחיותו של שבתי צבי, או שמתכוון ליסד דת חדשה או שיצא מדעתו²⁴:

Quem sustentar q[ue] Sebi

Redemidor pode ser
ou nova Ley quer fazer
ou esta fora de sim.

אין ספק שלפנינו שרידים של ספרות עשירה יותר שפרחה באמשטרדאם אחרי המרתו של שבתי צבי ואשר מרביתה לא הגיעה לידינו.

23 פרנקו מנדס, עמ' 68. המהדירים ציינו שם, עמ' 162, הע' 152 שלא ידועים פרטים על חייו של המשורר ועל יצירתו. את חתימתו מצאתי בכתובה מכד בטבת ת"מ (נישואי יצחק בן אברהם שניאור קורוניל ואסתר בת עמנואל דה סילוה). עי' ארכיון אמשטרדאם PA 334, № 382, בעמ' 168.

24 פרנקו מנדס, שם.